

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова

СИДОРЕНКО Тетяна Михайлівна

УДК 81.161.2'366

**КІЛЬКІСНІ СПОСОБИ ДІЄСЛІВНОЇ ДІЇ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Грищенко Арнольд Панасович,
Національний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Анатолій Кирилович,
Інститут філології Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри сучасної
української мови.

кандидат філологічних наук, доцент
Степаненко Микола Іванович,
Полтавський державний
педагогічний університет
імені В.Г.Короленка,
завідувач кафедри української мови.

Провідна установа – Інститут української мови
НАН України,
відділ історії та граматики
української мови, м. Київ.

Захист відбудеться “17” травня 2005 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “14” квітня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблеми аспектуальності дієслова, якій властиві як спільні, так і відмінні, індивідуальні ознаки реалізації в слов'янських мовах, мають тривалу наукову історію, але, як свідчать сучасні лінгвістичні студії українських і зарубіжних мовознавців, залишаються актуальними, знаходять нові аспекти теоретичного й практичного аналізу з урахуванням взаємодії граматичних (видових) і семантичних ознак дієслова.

На матеріалі української мови питання виду як дієслівної граматичної категорії висвітлювалося в роботах О.О.Потебні, В.М.Русанівського, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка. Розглядові питань, пов'язаних із класифікаційним і значеннєвим аналізом способів дієслівної дії (*далі – СДД*), присвячені дослідження В.В.Акуленка, С.О.Соколової, М.І.Калька, В.П.Мусієнко, Н.М.Мединської. У сучасних лінгвістичних розвідках зарубіжних авторів (Ю.С.Маслова, О.В.Ісаченка, О.В.Бондарка, М.О.Кронгауза, М.Гіро-Вебера, Н.С.Авілової, Анни А.Залізник і О.Д. Шмельова, І.О.Мельчука, Л.І.Ройзензона та ін.) категорія дієслівного виду інтерпретується як граматичне ядро функціонально-семантичного поля аспектуальності, на периферії якого перебувають СДД. Актуальним залишається подальше поглиблене дослідження дієслівного аспектуального явища на широкому лінгвістичному матеріалі з особливою увагою до таких питань, як фактичний склад лексико-семантичних груп дієслів, які реалізують відповідні СДД, та особливості поширення їх залежними компонентами в структурі речення.

Класифікації СДД здійснюються з урахуванням характеру типової для частини дієслів значеннєвої модифікації й абстрагування її від інших часткових значень. Семантичні ознаки аспектуальності виражаються за допомогою лексичних та словотвірних засобів або їх комбінацією. Більшості формантів української мови властива багатозначність, у зв'язку з чим вони беруть безпосередню участь у формуванні різних функціонально-семантичних груп СДД.

На основі систематизації СДД за характером типових інтегральних значеннєвих ознак у семантиці похідних дериватів виділяється значна група дієслів – носіїв кількісного значення. Отже, кількість як семантична категорія знаходить своє відображення в системі дієслівних предикатів. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує аналіз мовних засобів, які репрезентують значеннєвий план кількості на рівні дієслова, співвідносність похідних лексичних одиниць із граматичною категорією виду.

Актуальність дослідження СДД зумовлена необхідністю цілісного аналізу функціонування граматичних категорій і багатоаспектних значеннєвих планів дієслова, які визначають частиномовну належність цього лексико-граматичного класу слів. Відповідно, на особливу увагу заслуговує складна за своєю природою категорія дієслівної аспектуальності, недостатньо досліджена на матеріалі українського дієслова з погляду взаємодії виду як

визначальної для нього граматичної категорії та різних типів значеннєвих модифікацій дієслівних лексем, які об'єднуються у складі СДД за спільними для них виявами перебігу дій, станів, процесів тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науковою проблемою кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя “Грамматичні й семантичні аспекти функціонування лексики та фразеології української мови”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 1 від 29 серпня 2000 р.) та Науковою радою Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України (протокол № 4 від 20 жовтня 2000 р.).

Мета роботи полягає в з'ясуванні семної структури та словотвірних моделей як реалізаторів кількісного значення в межах СДД; аналізі особливостей сполучуваності дієслів досліджуваних СДД із відповідними функціональними складниками в межах речення; описі специфіки видової кореляції аналізованих дієслів у сучасній українській літературній мові.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі основні **завдання**:

- визначити значеннєву специфіку категорії кількості, на ґрунті якої формуються відповідні СДД;
- описати семну модель лексико-семантичного макрополя дієслів – носіїв аспектуального значення кількості;
- охарактеризувати дієслівні одиниці з кількісним значенням із погляду їх структурно-словотвірних особливостей;
- дослідити вплив недієслівних аспектуальних чинників як супровідних засобів вираження кількості у відповідних контекстуальних оточеннях;
- з'ясувати закономірності видової співвідносності / неспіввідносності дієслів лексико-семантичного макрополя кількісних СДД.

Об'єктом дослідження є лексико-семантичне макрополе дієслів кількісної семантики як складової частини в системі реалізації властивих українському дієслову СДД, у функціонуванні яких взаємодіють загальнодієслівна граматична категорія виду й часткові значеннєві характеристики дієслівних лексем. **Предметом** аналізу виступають конкретні лінгвістичні засади класифікаційного виділення дієслів кількісних СДД з урахуванням властивих їм значеннєвих, словотвірних, видових, сполучувальних ознак.

Джерельна основа дослідження. Добір фактичного матеріалу дослідження здійснювався шляхом суцільної вибірки дієслів кількісних СДД із фундаментальних лексикографічних праць: “Словника української мови” в 11-ти томах, “Словаря української мови” в 4-х томах за редакцією Б.Грінченка. Широко використано твори українських письменників ХІХ-ХХст., публіцистичні й

науково-популярні тексти зазначеного хронологічного періоду. Проаналізовано 3479 дієслівних лексем із кількісним значенням.

Методи дослідження. Характер роботи зумовив використання описового методу дослідження, реалізації якого сприяли такі методики лінгвістичної інтерпретації фактичного матеріалу, як компонентний аналіз семантики дієслів, визначення дистрибуції дієслів конкретних СДД у відповідному синтаксичному оточенні, з'ясування кількісного складу розглядуваних СДД як ознаки їхньої функціональної продуктивності.

Науковий аналіз здійснювався з урахуванням загальних положень про зв'язок мови й мислення, співвідношення форми й змісту мовних одиниць.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше на матеріалі української мови здійснено комплексний аналіз аспектуальної семантики кількості на основі одиниць лексико-семантичного макрополя кількісних СДД; ідентифіковано й описано поля та мікрополя (із поділом на лексико-семантичні групи) розглядуваного макрополя дієслів за семною організацією, формальними засобами вираження кількісного значення, лексико-семантичними варіантами багатозначних дієслів; визначено специфіку структурно-семантичних особливостей дієслівних квантитативів; з'ясовано лексичні показники, що актуалізують значеннєву характеристику кількості в контексті; охарактеризовано закономірності взаємодії граматичної категорії виду й типів лексико-граматичної семантики, що об'єднує дієслова в СДД з указівкою на кількісні характеристики вияву дії.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що результати аналізу категорії виду й лексико-семантичних чинників, які становлять засади класифікаційного виділення кількісних СДД, сприяють з'ясуванню ряду проблем аспектології як спільнослов'янської категорії на підставі специфічних реалізацій її в українській мові, конкретизують і доповнюють новими фактами взаємодію лексичної, граматичної та словотвірної семантики у вираженні динамічно-процесуальних дієслівних значень.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю використання їх у фаховій мовознавчій підготовці філологів за програмами навчальних закладів, зокрема, у відповідних лекційних курсах, а також у підручниках і посібниках із морфології, синтаксису й лексикології української мови для вищої школи.

Апробація та впровадження результатів роботи. Результати дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, на звітних наукових конференціях молодих учених у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Основні положення дисертаційного дослідження виголошувалися на Міжнародній науковій конференції "Семантика мови і тексту" (Ялта, 2002) та Міжнародній науково-практичній конференції "Іван Огієнко і розвиток національної освіти, науки

і культури” (Житомир, 2002), Міжнародному семінарі “Удосконалення вивчення предметів українознавчого циклу в загальноосвітніх закладах Російської Федерації” (Уфа, 2003), на Всеукраїнських наукових конференціях “Історія української лінгвістики” (Ніжин, 2001), “Актуальні проблеми менталінгвістики” (Черкаси, 2001).

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджувалися на заняттях із сучасної української літературної мови на філологічному факультеті Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка про впровадження № 04 від 13.01.2005р.), у навчально-виховному процесі в Обласному педагогічному ліцеї при НДУ імені Миколи Гоголя (довідка про впровадження № 176 від 13.01.2005р.), у Прилуцькому педагогічному училищі ім. І.Я. Франка (довідка про впровадження № 23 від 14.01.2005р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображені в 9 публікаціях, із них 5 – у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (260 позицій) та списку джерел (103 найменування), покажчика дієслів кількісних СДД. Загальний обсяг дисертації – 236 сторінок, основний текст викладено на 179 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено його мету, завдання і наукову новизну, подано відомості про джерела добору фактичного матеріалу і методи його аналізу, охарактеризовано теоретичне й практичне значення результатів та форми їх апробації.

Перший розділ дисертаційного дослідження “**Проблема способів (родів) дієслівної дії в науковій літературі**” присвячено висвітленню загальної природи СДД як важливих виявів функціонально-семантичного поля аспектуальності дієслів. У розділі охарактеризовано основні наукові засади дослідження проблем СДД, з’ясовано сутність поняття кількості як семантичної категорії, що розглядається на рівні словотвірних моделей дієслівної множинності, та обґрунтовано принцип польового дослідження одиниць кількісних СДД.

Відомі спроби науковців кваліфікувати СДД як: 1) семантичні розряди, які об’єднують усю дієслівну лексику незалежно від експліцитного чи імпліцитного вираження ознаки “часоперебігу та часорозподілу дієслівної дії” (Е.Кошмідер, Ю.С.Маслов, О.В.Бондарко, М.О.Шелякін, С.О.Соколова); 2) обов’язково формально виражені лексико-граматичні розряди дієслів, які позначають часові, результативні й кількісно-результативні модифікації процесуальних ознак, представлених значеннями твірних основ (О.В.Ісаченко, Н.С.Авілова, В.В.Акуленко, А.П.Грищенко). Отже, розглядувані підходи ґрунтуються на різних принципах: перший – на

спільному для певної групи дієслів лексичному значенні, другий – на словотвірній семантиці. Об'єднує їх кваліфікація СДД як лексико-граматичних розрядів, значення яких (лексичне або дериваційне) обумовлює граматичне й словотвірне функціонування дієслова.

Зібраний фактичний матеріал засвідчує наявність в українській мові великого угруповання дієслівних дериватів із кількісною характеристикою дій, станів або процесів.

Категорія кількості в системі дієслівних значень поєднує дві семантичні зони: 1) кількість як квантифікацію дій (дискретна величина): *Та повиростали непомітно сини ...* (О.Довженко); 2) кількість як ступінь вияву інтенсивності в реалізації тієї чи іншої ознаки дії (недискретна величина): *Це розгулялася чума Із сталінських позицій, Це інквізиція сама, найбільша з інквізицій* (І.Багряний).

Незалежно від надання статусу автономності цим зонам властиві їм значення часто може репрезентувати одна словоформа. Так, наприклад, лексеми *доходитися*, *попоробити* містять указівку на повторюваність, тривалість та відтінок інтенсивності у вираженні дії.

У процесі дослідження структурно-семантичних особливостей дієслів – реалізаторів кількісних значеннєвих ознак – використано польовий підхід як один з ефективних шляхів інтегрованого вивчення мовних аспектів, що традиційно розглядаються в різних формальних підсистемах. Для лексико-семантичного макрополя дієслів кількісних СДД характерна наявність загальної інваріантної семантичної ознаки кількості, яка об'єднує всі одиниці макрополя, та варіантних сем, за якими дієслівні лексеми групуються в окремі поля та мікрополя.

У другому розділі “**Структурно-семантична організація макрополя дієслів кількісних способів дієслівної дії**” досліджено семантико-словотвірні особливості дієслів кількісних СДД, описано модель лексико-семантичного макрополя розглядуваного угруповання одиниць із диференціацією на поля та мікрополя.

Оскільки категорія кількості поєднує дві доміанти, то існують переконливі підстави для виділення в межах кількісних полів кількісно-об'ємних, кількісно-інтенсивних, однократного, термінативно-інтенсивних і термінативно-тривалих та взаємно-дистрибутивного способів дієслівної дії. Основою для ідентифікації відповідних угруповань виступають аспектологічні дослідження інших мовознавців і, безперечно, аналіз конкретного мовного матеріалу, зібраного на основі обстеження відповідних лексикографічних джерел і численних текстів українських письменників.

Дієслова, що належать до поля кількісно-об'ємних СДД, містять у своєму значеннєвому плані семему кількісного охоплення дією об'єктів або суб'єктів. Це значення властиве кумулятивному, дистрибутивному (із його дистрибутивно-сумарним різновидом), а також тотально-об'єктному СДД.

Ядро поля дієслів **кумулятивної дії** з формальними показниками – префіксом *на-* й конфіксом *на- ... -ся* – становлять лексеми, які мають значення: 1) ‘нагромадити велику кількість чого-небудь (рідко – кого-небудь)’; 2) ‘множина, чисельність суб’єктів, що чинять дію’. Ознакою цих дієслівних лексем є сполучуваність з обставинними поширювачами (*купа, тьма, багато, повно*). У Словнику української мови зафіксовано 180 дієслів кумулятивної дії.

У межах цього мікрополя можна виділити й інші нашарування на денотативне значення, до яких, зокрема, належать: виконання дії з метою знищення, псування якої-небудь кількості чогось / когось: *До Лазо [станції] їхали три дні, а фазанів та тетеруків настріляли цілий оберемок* (І.Багрянний); продукування чогось у великій кількості: *наквасити* (яблук); реалізація мовленнєвої діяльності в різних інтенсивних комунікативно-кількісних виявах: *Він [Жульєн] був захоплений і наговорив мені силу-силенну слів...* (М.Слабошпицький); виконання кратної дії, спрямованої на об’єкт (об’єкти): *нашмагати* (за провину); активізація розумової діяльності, спрямованої як на реальні, так і уявні, нереальні об’єкти: *Люби ... так, як я придумала. Як ми намріяли колись* (Г.Чубач); нагромадження чого-небудь у великій кількості: *Навіть не тішилась [Наталка] з подарунків, що їх навезли хлопці* (І.Багрянний); досягнення вичерпного результату (із відтінком перенасичення) у вживанні страви: *напоїти* (до одуріння).

Ядро функціонально-семантичної групи із семою ‘чисельність суб’єктів, що чинять дію’ формують неперехідні дієслова руху: *...Людей велика сила в ці баюри набилася: як суд кого карав за фантастичний, вигаданий злочин, то і дітей з жінками засилав* (Юрій Клен).

Центром мікрополя **тотально-об’єктного СДД** є сема ‘цілісна реалізація дії, що охоплює всі об’єкти, повністю вичерпує їх’. Словотвірними показниками відповідних дієслів виступають префікс *ви-*, зрідка конфікс *ви- ... -ся*. Словник реєструє 107 дієслів із таким значенням.

Дієслова аналізованого СДД представлені лексико-семантичними групами із семами: ‘вигублювання всіх або багатьох об’єктів – живих істот’: *Щоб Конотоп так виглядав, як його бачив Рильський, треба було зробити революцію, вимордувати мільйони людей* (У.Самчук); ‘знищення або псування багатьох об’єктів-неістот’: *викорчувати* (усі пеньки); ‘споживання страви повністю, без залишку’: *На людях з’являвся [Павло] лише тоді, як висушував усі пляшки* (М.Ярмолюк); ‘переміщення суб’єкта з метою побувати по черзі в багатьох місцях’: *Винишпорив [Степан] передусім густу мережу вуличок у центрі...* (В.Підмогильний).

На периферії цього мікрополя перебувають дієслова, у яких супровідною щодо тотально-об’єктного значення є просторова сема з указівкою на локалізацію дії на поверхні об’єкта: *вибілити всі кімнати, витоптати всі квіти*.

Ядро мікрополя дієслів **багатократно-дистрибутивної дії** становлять лексеми з префіксами *пере-, по-*, які мають значення: ‘спрямування дії на кілька об’єктів’ (*переносіти*), ‘виконання дії багатьма суб’єктами’ (*попригинатися*).

Словник містить 1824 дієслова з багатократно-дистрибутивним значенням. Серед них виділяються такі лексико-семантичні групи: 1) за ознакою повторюваної дії: а) реалізованої на засадах “одне (один) за одним (багато чого- (кого-) небудь)”: *Пам'ятаєш тії рожі, що спинались по тинах? Хтось безжальний і безбожний їм голівки постинав* (І.Калинець); б) характер повторюваної дії конкретизується обставинними поширювачами на зразок “знову, повторно, по-іншому”: *Вацаров думав: “Ще перечитати. Іще й іще”* (П.Воронько); 2) за темпоральною ознакою: а) виконання дії час від часу, протягом якогось часу: – *А ти, Прісько, понишпор трохи по полиці* (СУМ, VII); б) реалізація дії або перебування в певному стані суб'єкта протягом тривалого часу, як правило, із великим напруженням, напр.: *Попогудяв і Оксен за свого парубоцтва* (Г.Тютюнник); 3) за ознакою переміщення в просторі, на яку іноді нашаровується відтінок інтенсивності темпу або часу тривалості дії: *Деякі попривозили своїх дочок, почувши, що приїхав молодий Радюк* (СУМ, VII); 4) дієслова за ознакою характеристики стану людини та її предметної діяльності: а) зміна фізичного стану багатьох суб'єктів: *постомлюватися, попідростати*; б) зміна психічного стану групи суб'єктів: *Тільце ж хоч схвати, воно ж дух почне давати ... Вони ж обоє побожеволіють, як іще одну ніч посидять* (В.Винниченко); в) вияв стану суб'єкта як реакції на зовнішні негативні або непередбачені дії: *Чорти собі поторопіли...* (П.Куліш); г) зміна зовнішнього вигляду людини: *Квіток, було, назриваєм та позаквітчуємось, як молоді* (СУМ, VI); г) результат вияву взаємних дій: *поодружуватися, пообійматися*.

Периферійне місце займають дієслова, що позначають процеси, які відбуваються у сфері явищ природи, та пов'язані із цим зміни, напр.: *Очерети вигинались лисячими спинами, і були такі місця, де вони попримерзали до льоду, утворивши затишні печерки* (Г.Тютюнник).

На периферії дистрибутивного СДД перебувають і деривати з префіксом *роз-*, що позначають дії, які спрямовані на окремі, здебільшого однотипні, об'єкти або розподіляються між кількома суб'єктами чи об'єктами. Сема дистрибутивності в їхньому значенні реалізується за умови сполучуваності з множинним об'єктом: *розсадити дітей у театрі, розхапати диктофони*.

У складі **дистрибутивно-сумарного СДД** (засобом вираження є префікс *об-*) виділяються дієслова різноспрямованого руху та фізичного впливу на об'єкти. Від дистрибутивних дієслів із префіксами *по-*, *пере-* вони відрізняються характером дистрибутивно-сумарної дії: не містять ознаки підкресленої кратності дії та роздільності об'єктів; їм властиве конкретно-процесуальне значення з певною мірою інтенсивності в його реалізації: – *За столітнє життя я немало країв Обходив і об'їздив – рівнини та кручі* (П.Воронько). Словник реєструє 46 дієслів дистрибутивно-сумарної дії.

Поле дієслів із кількісно-інтенсивним значенням характеризує той чи інший ступінь інтенсивності у вияві дії, що позначається на об'єкті або суб'єкті її реалізації. Це угруповання

представлене наднормативно-тривалим, надмірно-довготривалим та інтенсивно-процесуальним СДД.

Формальними засобами вираження **наднормативно-тривалої оцінки дії** з погляду перевищення певної норми є префікс *пере-* та конфікс *пере- ... -ся*.

У межах цього мікрополя виділяється кілька виразних груп дієслів із семами на позначення: 'надмірного впливу на об'єкт': *перепарити, пересмажувати*; 'стану суб'єкта предметно-речовинної семантики, який зазнає негативного впливу зовнішніх обставин унаслідок реалізації дії, виконуваної понад норму': *пересохнути* (про білизну), *перечерствіти* (про хліб); 'стану суб'єкта, зумовленого результатом надмірної дії': *Візьміть хоч Гриця Житняка, він тому помер, що перемерз? Ні!* (К.Попович); 'затрата суб'єктом надмірних фізичних зусиль у результаті тривалої дії, що часто призводить до негативних наслідків для її виконавця': *Ти [Тарас], певно, дуже перетрудився, виснажився...* (В.Шевчук). У Словнику наведено 59 аналізованих дієслів.

Значення **надмірно-довготривалої дії** виражається за допомогою префікса *за-*. Відповідні лексичні одиниці реалізують сему 'багато разів повторюваною та тривалою дією, що спрямована на об'єкт, спричинити негативний результат', напр.: *Лози віти простягають, Щоб обняти срібну хвилю І на смерть зацілувати* (СУМ, III). За реєстром Словника 26 дієслів із цим значенням.

У межах **інтенсивно-процесуального СДД** визначається група дієслів мовленнєвої дії з формальним показником – префіксом *ви-*, із яким пов'язане загальне значення наслідку – набуття чогось шляхом багатократно повторюваної дії: *Потіх від неї [далекої пані] виблагай мені ти, Без них – умру я* (М.Орест). До цього СДД зараховуються й дієслова із семою 'домогтися задоволення якої-небудь потреби': *вібігати* (довідку), *виплакати* (гроші).

Поле **однократного СДД** формують дієслова із суфіксами *-ну-*, *-ону-* на позначення: фізичних однократних дій: *Шептало гордовито кресонує копитом зірку* (В.Дрозд); стану особи з акцентуацією на його короткочасному вияві: *здрігнутися, сплакнути*; одного акту мовленнєвої діяльності: *М'яч ударився об тьотю. Ойкнули всі.* (М.Куліш); одноактних, моментальних дій, що виражають оптичні ефекти: *блиснути* (про зірку); акустичних явищ (звуків або дій, що супроводжуються цими звуками): *Гнат рипнув сідлом, і всі зашикали на нього* (Г.Тютюнник).

У Словнику наведено 476 реалізаторів однократної дії.

Структурно-семантичне поле **термінативно-інтенсивних і термінативно-тривалих СДД** охоплює багато дієслів (мікрополя гранично-кількісного, фінально-досяжного, підсилювально-інтенсивного, надмірно-тривалого, вичерпно-результативного СДД), у яких тривалість або інтенсивність дії досягають крайнього ступеня (межі) у своєму розвитку.

Словотвірним засобом вираження **гранично-кількісного СДД** є конфікс *на- ... -ся*. Аналізовані дієслова репрезентують гранично-кількісну оцінку (із відтінком інтенсивності) із погляду активності суб'єкта в реалізації дії чи стану. Такі дієслова поєднуються у структурі

речення з показниками інтенсивності вияву дії на зразок *вволю, вдосталь, до знемоги* тощо, напр.: *Коли Петро приходив, Василь давав йому можливість вдосталь наговоритися з Марією* (К.Попович). Словник реєструє 144 дієслова із цим значенням.

У межах гранично-кількісного СДД виділяються дієслівні одиниці із семами: ‘повне задоволення особи наслідками мовленнєвої діяльності’: *нагомонітися, нащобетатися*; ‘цілковите задоволення процесом сприймання відповідних об’єктів’: *намилуватися, надивитися*; ‘максимальний вияв почуттів, емоцій’: *Як я тоді наплакалася вночі! Усе ввижалося: “Орлику Чураю, Ой забили тебе ляхи у своєму краю!”* (Л.Костенко); ‘максимальне задоволення потреби істоти в русі, переміщенні’: *На тополі ворон помирає, Глянув вниз – чи плакав він колись? Увостаннє землю споглядає, Налітавсь, набачивсь, не наживсь* (М.Вінграновський); ‘задоволення / незадоволення бажань суб’єкта’: *Я ж на вас, мамо, Не намолилася, А вже молитва – німа* (Г.Чубач); ‘задоволення суб’єкта від досягнення інших потреб’, напр.: *наглитатися, наласуватися* та ін.

Ядро мікрополя **фінально-досяжного СДД** із формантом *до- ... -ся* становлять дієслова із семами: 1) ‘важко, із труднощами виконати певну дію’ (кінцево-бажаний СДД); 2) ‘часто, довго виконуючи якусь дію, зазнати чого-небудь неприємного, небажаного’ (кінцево-негативний СДД).

У Словнику наведено 73 аналізовані дієслова. У лексикографічних джерелах і обстежених текстах переважають дієслова кінцево-негативного СДД.

У межах фінально-досяжного СДД можна виділити такі основні значеннєві групи дієслів з указівкою на: негативні наслідки, зумовлені певними виявами поведінки особи: *Часом удвох із своїм батьком, віддавшись високому собачому натхненню, вони догравались до такого, що гра закінчувалась каліцтвом...* (О.Довженко); результат переміщення та руху суб’єктів / об’єктів дії: *А позавчора Вихорів Тимко із Тетериною Орисею в степ під ручку ходили. Вони таки доходяться* (Г.Тютюнник); наслідки (як правило, негативні) мовленнєвого акту: *добалакуватися* (до хрипоті); результат вияву емоцій суб’єктом: *Став [Искра] хусткою витирати сльози, бо до сліз досміявся* (СУМ, II); наслідок тривалого перебування суб’єкта в одному стані: *достоятися, допарубкуватися*; небажаний наслідок від надмірного захоплення суб’єкта шкідливою для організму дією: *докуритися* (до хвороби).

Дієслівні одиниці **підсилювально-інтенсивного СДД** виражають кінцеву фазу (результат) досягнення найвищого ступеня інтенсивності в реалізації дії, експліковану конфліктом *роз- ... -ся*. Ядро цього мікрополя становлять лексеми із семою ‘почавши виконувати дію, надмірно захопитися нею’. До аналізованого мікрополя входять (за реєстром Словника) 237 дієслів.

Лексико-семантичні групи аналізованого СДД характеризують: 1) стан людини з указівкою на: а) досягнення у своєму вияві великої сили збудження суб’єкта: *“Та невже ж тобі [Божій Матері] ще не сказали?” – роз’ярився корявий дідусь: “На усіх перехрестях його розіп’яли, і*

помер твоїй веселий Ісус” (Юрій Клен); б) вияв негативних рис поведінки суб’єкта як результат надмірного потурання його примхам: *розбеститися, розволочитися*; 2) найвищу міру вияву інтенсивності в мовленнєвих актах: – *Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили...* (Г.Тютюнник); 3) дії, пов’язані з активізацією уяви особи у всій повноті її вияву: *розмріятися, розфантазуватися*; 4) фізичний стан особи: *рознедужатися, розічхатися*; 5) надмірне захоплення вживанням страв, напоїв: *...у тому що Багинський розпився, мав і себе за винного* (М.Ярмолюк); 6) найвищий ступінь вияву ефектів: а) звукових: *розбринітися, розбрязкатися*; б) оптичних: *розжарітися, розпломенітися*; 7) рух суб’єкта в різних напрямках із досягненням найвищої міри в розвитку дії: *Дівчина-восьмиліток забавляє свого трілітнього братика, котрий чогось розбігався* (СУМ, VIII).

Формальним показником **надмірно-тривалого значення** є конфікс за- ... -ся. Дієслівні лексеми цього СДД позначають надмірну тривалість дії (стану), яка, як правило, реалізується незалежно від волі суб’єкта (суб’єкт надто захоплюється дією, утрачаючи контроль над ситуацією). Словник містить 28 дієслів цього СДД.

У межах обстеженого СДД вирізняються лексико-семантичні групи дієслів зі значенням: надмірно-тривалого мовленнєвого акту: *Незчулися, як і за обід перевалило. Так загомонілися, засиділися* (СУМ, III); перебування у відповідному стані довше, ніж потрібно: *засидітися, залежуватися*; утрати контролю над іншими діями через надмірно-тривалу дію: *загулятися, запрацюватися*; указівки на психічний стан суб’єкта, зумовлений надмірним захопленням чим-небудь: – *Але це ти вже, братчику, загнув. Винця забাগлося? Зафантазувався!* (В.Кожелянко); надмірної активності на шкоду іншим справам: “*Заганявся ти, Мироне,*” – сказав *якось Кривда Сарабаєві, поглядаючи на його випнуті вилиці* (Р.Іваничук).

Дієслівні одиниці мікрополя **вичерпно-результативного СДД** із конфіксом у- ... -ся позначають дію, яка закінчується в результаті перенасичення, перевтоми її виконавця, доведення дії до абсолютної вичерпності. Це значення властиве неперехідним дієсловом руху (*убігатися*) та стану (*упитися*): *Однаке сам [Григорій] хотів упитися, одуріти, щоб нічого не пам’ятати, не чути, не бачити* (І.Багрянний). Мікрополе вичерпно-результативного СДД представлене 13 дієсловами.

Дієслова поля **багатократно-дистрибутивного СДД** (формальний показник – конфікс *пере- ... -ся*) виражають ітеративну дію, яка здійснюється кількома суб’єктами. Кожен з учасників ситуації виконує подвійну функцію: виступає то в ролі агенса (за умови, що він – ініціатор дії), то в ролі пацієнса (дія спрямована в цей момент на нього).

Лексико-семантичне поле об’єднує групи дієслів: мовлення із семою ‘обмінюватися словами з (між) ким, іноді про кого, про що’: *Розбрівились і вже голосно розмовляючи, стали [солдати] заглядати у вікна сусідніх будинків, торгати двері, перегукуватися* (О.Гончар); зі

значенням ‘обмінюватися швидкими поглядами з (між, поміж) ким’: *Косарі перезираються здивовано, не можуть донетрати, у чому суть справи* (Ю.Збанацький); із семою ‘подавати один одному знаки’: *Пастухи пересвистувалися з полонини на полонину. Вони розуміли так один одного* (СУМ, VI) та ін.

Словник містить 76 дієслів багатократно-дистрибутивної дії.

Аналіз дієслів, які за аспектуальними ознаками належать до кількісних СДД, засвідчує взаємодію дериваційних і значенневих чинників, орієнтованих на вираження різних модифікацій перебігу дій та станів із погляду властивих їм кількісних виявів. Ситуації, позначувані дієсловами кількісних СДД, зумовлюють специфіку відповідних синтаксичних конструкцій щодо формального вираження суб’єктно-об’єктних відношень, а також супровідних обставинних характеристик кількісного вияву дій або станів.

Третій розділ “Співвідношення семантики виду й аспектуальних значень дієслів кількісних способів дієслівної дії в українській мові” присвячено аналізу взаємозв’язку семантики виду й аспектуального значення дієслів, яким властиві кількісні характеристики у вияві дії або стану.

Теоретично можна розрізнити видове й лексичне протиставлення. Видова опозиція традиційно базується на ознаках локалізованості / нелокалізованості дії в часі, комплексності / некомплексності, цілісності / нецілісності дії. Окремі дослідники як основу видової кореляції розглядають ознаку досягнення / недосягнення межі дією. Усі інші відмінності між однокореновими дієсловами доконаного / недоконаного виду (*дали – ДВ / НВ*) репрезентують сферу лексичних значень, до яких зараховують і значення афіксальних дієслів, об’єднаних у складі СДД. Саме через призму СДД аспектуальні значення тісно переплітаються із семантикою дієслова, формують її категорійну характеристику – видову кореляцію.

Вагома роль у з’ясуванні семантики виду й аспектуальних значень дієслів, об’єднаних у СДД, належить лексико-граматичній категорії граничності / неграничності. Одні дієслова передбачають (хоча б у перспективі) досягнення заданої межі, яка завершує дію (граничні дієслова), інші дієслова позначають дії, які за своєю природою можуть тривати нескінченно, не містити у своїй семантиці вказівок на межі реалізації дії (неграничні дієслова). Обмеження перебігу такої дії можливе лише за умови її переривання іншою дією або зовнішніми обставинами.

Перевагу має принцип, згідно з яким до граничних належать парновидові дієслова, а до неграничних – одновидові *perfectiva tantum* та *imperfectiva tantum*. Отже, залежно від комбінації значень аспектуальної семантики всі дієслова можна поділити на такі групи: а) обмежені граничні – парновидові дієслова ДВ та необмежені граничні – парновидові дієслова НВ (*казати – сказати, примушувати – примусити*); б) обмежені неграничні – непарновидові дієслова ДВ

(розбалакатися, повибігати); в) необмежені неграничні – непарновидові дієслова НВ (почитувати, температурити).

У межах кількісних СДД (ураховуючи лексико-семантичні варіанти багатозначних дієслів), представлених абсолютними *perfectiva tantum*, дієсловами з регулярною видовою співвідносністю, велику групу становлять лексеми як із співвідносними, так і неспіввідносними щодо видової опозиції одиницями.

Визначальними чинниками у вияві ступеня входження дієслів кількісних СДД до видової опозиції є: а) з'ясування домінантної характеристики кількості та її потенційних можливостей сполучуваності з іншими семами в структурі дієслівної лексеми; б) співвіднесення з опозицією граничності / неграничності; в) ускладнення дії емоційно-експресивними нашаруваннями.

У функціонально-семантичному макрополі кількісних СДД виділяється лише мікрополе наднормативно-тривалого СДД, усі дієслова якого практично вступають до корелятивної видової пари. Імперфективним формам наднормативно-тривалої дії властиве вираження ознаки конкретно-процесуального значення НВ, якому протиставляється конкретно-фактичне значення ДВ: *переварити – переварювати, перекупатися – перекупуватися*.

Причини видової непарності аналізованих дієслів *perfectiva tantum* / *imperfectiva tantum* зумовлені безпосередньо їхньою семантикою: неможливістю позначення тривалості дії окремо від її результату.

Головним значеннєвим чинником одновидовості дієслівних одиниць ДВ кількісних СДД є актуалізована словотвірними формантами характеристика міри вияву інтенсивності ознаки в процесі перебігу дії або номінації стану. Інтенсивність як абстрактна величина може сприйматися свідомістю безпосередньо на етапі її крайнього ступеня розвитку, після якого дія припинить своє існування або набуде нової сутності. Тому конкретно-процесуальне чи негранично-кратне значення (часткові ознаки НВ) не притаманні дієсловам із характеристикою найвищої міри інтенсивності у своєму вияві. Цим аргументується одновидовість лексем підсилювально-інтенсивної дії (*розкричатися, розбігатися, розлютитися*): *Баба потерпала від страху, бачачи, як розлютилося начальство* (Б.Антоненко-Давидович).

Показовими в плані одновидовості є дієслова тотально-об'єктної дії (*вихлебтати, вибродити, витовкти*), із чим пов'язане загальне значення наслідку охоплення вичерпної кількості об'єктів, на які був спрямований процес. Форми НВ (можливі в окремих випадках) цих дієслів не містять конкретної указівки на можливість досягнення бажаного результату.

Окрему групу *perfectiva tantum* становлять дієслова однократного СДД. Семантика однократності (миттєвість, раптовість, різкість у вияві дії) не передбачає творення видової пари. НВ тут семантично зайвий, оскільки однократна дія не вимагає показу процесу її розгортання (*моргнути, агакнути*). Дієслова із суфіксом *-ну-* утворюють корелятивну пару лише за умови,

якщо твірне дієслово на позначення багатофазової дії в теперішньому актуальному часі, або в “теперішньому сценічному”, імплікує один акт (утрачається елемент внутрішнього розподілу) у співвіднесенні з одним актом у майбутньому чи минулому: *Анастасія блискає на нього чорними очима й виходить із кімнати – Анастасія блиснула на нього чорними очима і вийшла з кімнати.*

Інші словотвірні типи, що формують кількісні СДД, не мають яскраво вираженої тенденції до одновидовості. Дієслова цієї групи займають проміжне місце між парними дієсловами з повною функціональною парадигмою та непарними дієсловами ДВ, оскільки в таких парах у формах НВ указівка на тривалість у процесі реалізації дії повністю відсутня. Імперфективні форми цих дієслів характеризуються обмеженим вираженням часткових видових значень у корелятивній парі: уживаються лише як характеристики кратних, повторюваних дій.

У межах поля дієслів: а) термінативно-інтенсивних і термінативно-тривалих СДД можлива видова кореляція на другому ступені видотворення дієслівних дериватів із характеристикою: тривалого й безперервного перебування суб'єкта в певному стані, виконання дії з часовим відхиленням від норми. Сема ‘довго’ як домінанта розглядуваного значення може поєднуватися з процесуальністю, властивою НВ: *За розмовами ми тут засиділись і непомітно прогаяли поліційну годину* (У.Самчук) → *Пригадалася Валентина Балан – учителька з рідного села... допізна засиджувалася за розмовами про літературу й історію* (К.Попович); сприйняття навколишньої дійсності аналізаторами зору та слуху: *[Знатниця]: А квіти, небо, хліб, схід сонця ти бачив? [Максим]: Надивився... → [Знатниця]: *Ось мої коханці [два черепи] ... Хай тепер надивляються на мене* (О.Коломієць); фізичного стану суб'єкта: *наморитися – наморюватися*; тривалих процесів мовлення з усіма наслідками, що із цього випливають: *забазікатися – забазікуватися* й под.; б) кількісно-об'ємних і кількісно-інтенсивних СДД на позначення: поступового, почергового охоплення дією дискретних об'єктів: *роздарити – роздарювати* (усі речі), *об'їздити – об'їжджати* (усі околиці); руху та переміщення з кумулятивно-дистрибутивним відтінком: *напливти – напливати*; накопичення об'єктів або результатів дії (можливий відтінок “поступово”, “у декілька прийомів”, “частинами”): *Накопичити металобрухт – А у нас уже читали лекції, вже піонери лагодилися накопичувати металобрухт* (В.Стус); повторного виконання дії з метою досягнення бажаного результату: *перечитати – перечитувати, перефарбувати – перефарбовувати* (усі паркани в місті); в) взаємно-дистрибутивного СДД, якщо в одній дієслівній формі поєднуються і значення простої тривалості, і значення тривалості послідовно повторюваних, чітко визначених дій (складна тривалість): *Хлопці переглядаються, сміються самими очима* (Ю.Збанацький) – *Комісар переглянувся з телефоністами, зиркнув на Павлуценка* (О.Гончар), але: *перекорюватися, переспівуватися.**

Значному угрупованню дієслів у межах цих полів не властива видова кореляція лексичних одиниць, що позначають: різноспрямований рух суб'єкта з указівкою на результати такої дії

(*наплавати, облязати*); психічний стан суб'єкта (*настраждатися, попонудитися*); повне задоволення особи результатами тривалої в часі дії чи стану (*замилуватися, попотішитися*); характеристику фізіологічного стану суб'єкта (*заспатися, понамерзатися*); особливості мовленнєвих процесів (*докричатися, нарозмовлятися*); діяльність суб'єкта, яка є причиною руйнування, знищення об'єктів дії (*напсувати, переиматувати*) тощо.

Отже, граматичний та лексичний рівні мови перебувають у тісному взаємозв'язку. Свідченням цього виступають відповідні різновиди лексико-граматичної семантики дієслів кількісних СДД.

У висновках узагальнено основні результати дисертаційного дослідження.

Широкий діапазон семантичних характеристик поля аспектуальності втілюється в складній ієрархічній системі засобів вираження аспектуальних значень, які актуалізуються на рівні лексики, морфології, словотворення й синтаксису.

Лексичну периферію зони аспектуальності становлять СДД – лексико-граматичні розряди, у які об'єднуються дієслівні одиниці на основі відображення властивою їм лексичною семантикою особливостей кількісно-часового вияву дій.

У множині дієслівних дериватів вирізняється значне з кількісного погляду угруповання одиниць – носіїв кількісного значення. На основі загального поняття “кількість” ці дієслова формують упорядковану складну ієрархічну структуру лексико-семантичного макрополя кількісних СДД. Воно репрезентоване кількома полями (кількісно-об'ємним, кількісно-інтенсивним, термінативно-інтенсивним та термінативно-тривалим, однократним і багатократно-дистрибутивним СДД) із поділом на мікрополя (кумулятивний, дистрибутивний, дистрибутивно-сумарний, тотально-об'єктний, надмірно-довготривалий, інтенсивно-процесуальний, наднормативно-тривалий, гранично-кількісний, фінально-досяжний, підсилювально-інтенсивний, надмірно-тривалий та вичерпно-результативний СДД).

Кількісне значення властиве дієсловам, що виражають квантитативні процеси – дії, які можуть перериватися, поновлюватися, повторюватися з визначеним ступенем циклічності й інтенсивності у своєму вияві. В українській мові ці характеристики експліцитно виражені в структурі дієслів на словотвірному рівні префіксами *за-, по-, ви-, попо-, пере-, об-, на-*, конфіксами *на- ... -ся, до- ... -ся, роз- ... -ся, за- ... -ся, у- ... -ся, пере- ... -ся* та суфіксом *-ну-*. Згадані словотвірні показники, закріплені узусом української мови, модифікують результативне (рідко – нерезультативне) значення перебігу дії, виражаючи вказівки на повноту охоплення дією об'єктів або суб'єктів; той чи інший вияв ступеня інтенсивності, що, природно, призводить до певного (позитивного / негативного залежно від конситуації) наслідку.

Префіксальні багатозначні дієслова спроможні виражати, з одного боку, різні аспектуальні характеристики, а з іншого – просторові та видові граматичні значення. Лексико-семантичне поле кількісних СДД репрезентоване переважно багатократними дієслівними лексемами. У зв'язку з цим класифікація дієслів, що об'єднуються в кількісні СДД, не виявляє чітко окреслених лексико-семантичних груп, а ґрунтується на врахуванні переваги аспектуального значення кількості над іншими супровідними (часовими, оцінними або просторовими) характеристиками.

Ступені вияву кількісних значень знаходять вираження також у синтаксичних засобах (прийменниково-іменникових конструкціях (*до втоми, до повного виснаження, до чортиків*), прислівниках (*часто, добряче, досхочу, вволю*)), які функціонують як обставинні поширювачі, уточнюючи спосіб перебігу дії в часі з погляду її тривалості, раптовості, повторюваності, регулярності, вияву міри інтенсивності тощо.

З'ясування та аналіз особливостей реалізації категоріальних значень у лексемах можливий стосовно тих морфологічних категорій, які тісно пов'язані з лексикою. Такою категорією є дієслівний вид. Своєрідним орієнтиром, який указує на перебіг або розподіл у часі процесу, є відображувана в семантиці дієслова певна об'єктивна межа, наявність чи відсутність якої властива кожній одиниці класу дієслів.

Наявність у лексичній семантиці дієслова значення “границя” зумовлює альтернативність граматичної семантики. Відсутність такого значеннєвого компонента свідчить про абсолютну доконаність чи абсолютну недоконаність дії. Неграничні дієслова, ґрунтуючись на значеннєвих компонентах лексико-граматичної семантики кількісних СДД, можуть вступати до видової опозиції на другому етапі видотворення, якщо можливе вираження властивих їм значень формами обох видів. У таких випадках лексична кореляція набуває ознак граматичної.

Модель лексико-семантичного макрополя дієслів кількісних СДД являє собою результат систематизації лексичних одиниць на основі семантичного та структурного принципів. Виділені групи дієслів не становлять закритих мікросистем. Вони постійно поповнюються з розвитком дієслівної лексики.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Сидоренко Т.М. Проблема виділення дієслів з кількісним значенням у системі дієслівної лексики сучасної української літературної мови // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Філологічні науки. – Ніжин, 2001. – С.65-70.
2. Сидоренко Т.М. Проблема способів (родів) дієслівної дії в науковій літературі (історія дослідження, підходи, класифікація) // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2002. – № 6. – С.100-106.

3. Сидоренко Т.М. Взаємодія граматичної категорії виду і лексико-граматичної категорії способів (родів) дієслівної дії // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – С.225-229.
4. Сидоренко Т.М. Семантичні засади виділення дієслів зі значенням кількісної характеристики дії або стану // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. – К., 2002. – С.71-86.
5. Сидоренко Т.М. Проблема нехарактеризованих способів дієслівної дії // Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. – К., 2004. – С.59-64.
6. Сидоренко Т.М. Внесок українських лінгвістів кін.ХІХ-поч.ХХст. в історію дослідження родів дієслівної дії // Історія української лінгвістики: Зб. наук. праць. – Київ-Ніжин, 2001. – С. 170-175.
7. Сидоренко Т.М. Особливості української мови при вираженні кількісних аспектів дії // Актуальні проблеми менталінгвістики: Зб. наук. праць: Ч.І. – Черкаси, 2001. – С.103-105.
8. Сидоренко Т.М. Дієслова з однократним (одноактним) значенням у поетичних творах Івана Огієнка / Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Зб. наук. праць. – Київ-Житомир, 2002. – С.86-89.
9. Сидоренко Т.М. До характеристики семантики і особливостей функціонування дієслів з редукованим префіксом *попо-* (на матеріалі української мови) // Совершенствование изучения предметов украиноведческого цикла в образовательных учреждениях Российской Федерации: Материалы Международного семинара. – Уфа, 2003. – С. 79-87.

АНОТАЦІЯ

Сидоренко Т.М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2005.

У роботі досліджуються кількісні способи дієслівної дії як лексична периферія моноцентричного функціонально-семантичного поля аспектуальності: здійснюється структурно-семантичний аналіз дієслівних одиниць, що об'єднуються в розряди кількісних способів дієслівної дії, з'ясовуються особливості взаємодії граматичної категорії виду, абстракції “граничності / неграничності”, розрядів лексико-граматичної семантики кількісних способів дієслівної дії. Дієслівні предикати як реалізатори значення кількості розглядаються в тісному зв'язку з логіко-поняттєвими категоріями кратності та інтенсивності, які знаходять своє вираження в системі дієслівних значень.

Ключові слова: кількісні способи дієслівної дії, аспектуальні значення кількості, міра вияву інтенсивності, кратність, лексико-семантична група, граматична категорія виду, лексико-граматична категорія граничності / неграничності.

АННОТАЦІЯ

Сидоренко Т.М. Количественные способы глагольного действия в украинском языке.

– Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2005.

Семная организация лексико-семантического макрополя количественных способов глагольного действия является составной частью лексики с количественным значением. В диссертационном исследовании осуществлён структурно-семантический и функциональный анализ лексических единиц, характеризующихся категорией количества на уровне глагольного значения.

В I главе раскрываются фундаментальные научные подходы к исследованию способов глагольного действия, анализируется сущность понятия категории количества как глагольной множественности и обосновывается принцип полевого исследования глагольных лексем – носителей количественного значения. Способы глагольного действия рассматриваются как обязательно формально выраженные лексико-грамматические разряды глаголов, которые обозначают временные, результативные и количественно-результативные модификации процессуальных признаков, представленных значениями первичных глагольных основ. Категория количества как показатель количественной характеристики действия при этом объединяет две семантические зоны: количество как квантификацию действий (дискретная величина) и количество как степень проявления реализации того или иного признака действия с определенной мерой интенсивности (недискретная величина).

II глава посвящена структурно-семантическому анализу модели макрополя единиц количественных способов глагольного действия. В классификации глаголов с количественным значением учитывались такие оппозиционные признаки: соотнесенность с категорией предельности / неопредельности; направленность / ненаправленность действия на достижение результата; интенсивность / неинтенсивность действия; реализация количественной характеристики действия как дискретной / недискретной величины; реализация действия многими субъектами / направленность действия на группу объектов. Соответственно все глагольные единицы разделены на четыре лексико-семантических поля с подразделением на микрополя: количественно-объемные, количественно-интенсивные, терминативно-интенсивные и

терминативно-продолжительные, однократный, взаимно-дистрибутивный способы глагольного действия. Идентификация принадлежности глаголов к количественным способам действия непосредственно связана с учётом полисемии и омонимии глагольных лексем. В работе также исследованы деривационные форманты с количественным значением, инвентарный состав каждой лексико-семантической группы и поля в целом, сочетаемость таких глаголов с соответствующими синтаксическими компонентами, функционирующими в роли выразителей количественных показателей действий.

Исследование соотношения семантики вида, аспектуальных значений глаголов количественных способов действия и категории предельности / неопределённости, осуществлённое в III главе, позволило выяснить принципы разграничения предельных / неопределённых глаголов, соотносительность / несоотносительность единиц количественных способов глагольного действия, причины видовой дефективности глаголов *imperfectiva tantum* / *perfectiva tantum*. В отдельную группу выделены микрополя глаголов с нерегулярной видовой парностью: часть таких глаголов вступает в видовую пару на втором этапе видообразования (вторичная имперфективация), часть же не имеет такого свойства. Причинами этого являются осложнения семантического значения качественно-характеризующими, эмоционально-экспрессивными оттенками. Такие глаголы занимают промежуточное место между парными глаголами с полной функциональной парадигмой и непарными глаголами совершенного вида, поскольку в таких парах формам несовершенного вида (если они возможны) не присуща полная функциональная парадигма значений. Показатель продолжительности и процесса реализации действия здесь полностью отсутствует. Имперфективные формы этих глаголов характеризуются ограниченным выражением частичных видовых значений в видовой паре: обозначают лишь кратные, повторяемые действия.

Итак, лексико-семантическое макрополе единиц количественных способов глагольного действия характеризуется наличием общего инвариантного семантического признака количества и вариантных сем, на основании которых глаголы группируются в отдельные поля и микрополя. Производные глаголы с количественным значением формируют значительный слой глагольной системы украинского языка, определяют её видовые возможности.

Ключевые слова: количественные способы глагольного действия, аспектуальное значение количества, мера проявления интенсивности, кратность, лексико-семантическая группа, грамматическая категория вида, лексико-грамматическая категория предельности / неопределённости.

ANNOTATION

Sydorenko T. Quantitative Kinds of Verbal Action in Ukrainian Language. – Manuscript.

The dissertation is submitted to obtaining the degree of candidate of philological sciences in speciality 10.02.01 – the Ukrainian Language. – Drahomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2005.

The quantitative kinds of verbal action as lexical periphery of the monocentric functional-semantic field of aspectuality are investigated in the dissertation. The structural-semantic analysis of verbs integrated in the quantitative kinds of verbal action (Aktionsarten) is carried out. The interaction of a grammatical category of aspect referring to the distinction between perfective and imperfective and the quantitative kinds of verbal action are clarified. The verbal predicates as bearers of quantity values are considered in the close interrelation with the logical-conceptual categories of frequency rate and intensity of verbal action.

Key words: the quantitative kinds of verbal action, the aspective values of quantity, a measure of intensity display, frequency rate, lexico-semantic group, grammatical category of aspect, lexical and grammatical category of limitation / unlimitation of verbal action.